

SZUBJEKTÍV GONDOLATOK BOD PÉTER ÉLETMŰVE KAPCSÁN

A történelem mindig aktuális. Az egyes történelmi alakok is mindig aktuálisak maradnak. Ahogy egy fiú számára az apa soha sem veszít aktualitásából. Lehet a viszonyuk ellentmondásos, konfliktusokkal terhelt vagy éppen szívélyes, de mindig ott marad a háttérben az a tapasztalat, amelyet az ő sorsa képvisel. A történelem pedig mások tapasztalata. Az apák, illetve az ősök tapasztalata.

Persze nem mindegy, hogy mikor és hogyan aktualizálunk. Egy Bod Péter monográfiát írhatunk azért, mert még ilyet nem írtak. Vagy csak túl rövidet írtak, a monográfus figyelme nem terjedt ki az életmű, a művek és tettek keletkezésének minden részletére stb. stb. Írhatunk azért is, mert ugyan mások is írtak, de napjainkban az életműnek, a nagy személyiség tapasztalatának másfajta felmutatása igényeltetik. Vagy ha nem is igényeltetik, a monográfus mindenképpen azt gondolja, hogy igen. Azt is el kell fogadnunk, ha egy korban több monográfiát írnak, ki-ki a saját maga nagy személyiségét találván meg egy-egy alakban, és mindenképpen a sajátját szeretné aktuális tanulssá tenni, bemutatni. Gudor Botond könyve elé én most egy olyan előszót írok, amelyben elmondom – ha tehetségem és felkészültségem megengedné –, én miért írnék 2017-ben egy Bod Péter monográfiát.

Adott egy ifjú, és adott egy ország, Erdély. Olyan ország ez, amelynek önállósága soha sem volt, nagyon korlátozott mozgástere az európai hatalmi erőterben ad hoc ugyan megadatott. Egy ilyen országban a döntéshozóknak, ide értve az értelmiség különféle csoportjait is – még ha döntéseik fontossága nagyságrendileg mások és mások – soha nem adatott meg az a kényelem, hogy cselekvéseiket megtervezzék. Nem voltak és ma sincsenek olyan támpontok, amelyek hosszabb távú tervezést reálissá tettek volna. Veszett helyzetből szép a győzelem, mutatja a legtöbb amerikai film, de azért nem árt, ha elszakadunk a képernyőtől. Egy kedves barátom (Franciaországban él), medítálva a nyugat- és a közép-európai értelmiségi létről, az automatikusan – intézményszerűen – rendelkezésre álló lehetőségekről mondta: „igen, de én szeretek privilegizált lenni”, ahogy (nagy és az egyes esetek megítéléséhez megengedhetetlen általánosítással) a nyugat-európai értelmiség, a számunkra keresztény időszámítás szerint mindig privilegizált volt.

Miért volt „vesztett helyzet” Bod Péteréé vagy éppen Erdélyé? Török vazallus államból lett Grossfürstentummá. Cseberből vederbe? Nem egészen, az sem mindegy, ki igaz le, vagy éppen kitől függünk (és milyen értelemben). A három nemzet és négy bevett vallás országa Torda óta nagyot változott. A munkaerő elfogyott (elhurcolták, megölték, vagy a megmaradtak többsége éppen a társadalmi munkamegosztás más területein kíván boldogulni), és jönnek a menekültek (például az örmények más vallással, még ha uniáltak is hamar), meg a munkaadók – magyar vagy elmagyarosodott földesurak – munkaerőt hívtak be a Kárpátokon túlról. Keletről a többet, de nyugatról is északról is. Már nem csupán három nemzet van, akivel egy új Tordának számolnia kell, hanem legalább öt, és az egyik új számban a legnagyobb. A bevett vallások számát is növelni kellett volna, és a hatalom oldaláról adódott

mód, hogy az növekedjék. Ráadásul ezen a téren a hatalom, Bécs más ízléssel bírt, mint az erdélyi kálvinista kurzus múltbeli vezető rétege.

No meg még modernizál(ód)ni is kellene: a társadalmi szerkezettől kezdve a hivatali írásbeliség állapotán át a közműveltségi szint emeléséig. A legjobbak sem akartak modernebbek lenni minden áron. Sem a bécsiek, sem a magyarországiak, sem az erdélyi magyarok, székelyek, szászok, románok, örmények és még sokféle népek. A 18. század első felére olyan patthelyzet alakult ki, amikor egyik szereplő sem engedhette meg magának ennek bejelentését, és főleg azt, hogy ne cselekedjen. Be kell vezetni egy új igazgatási rendszert, talán úgy, hogy a már működő részeket ne úgy változtassuk, hogy az új sem működik, és a régi sem tud (ahogy majd tették ezt sok tekintetben nagyszerű magyarjaink a kiegyezés után). A katolikus egyházat újjá kell szervezni, a hierarchiát újra működőképes állapotba hozni – ki vitatná, hogy az új püspökök tevékenysége (vizitációk sora, művelődési és tudományos törekvéseik stb.) ne a modernizálás irányába mutatott volna. A hatalmi központ persze ezt nem önzetlenül támogatta, hiszen számára a többi fél gyengítése hatalomtechnikai kényszer is volt. Senki sem gondolhatja komolyan, hogy a népesség többségét adók nem természetes módon törekedtek a saját érdekeik képviseletének intézménnyé alakítására: egyház – akár az új (unitus) egyház felvállalása árán is –, művelődési intézmények (iskolák, középszinten is), tudományos körök stb. A székelyek vagy a szászok is természetszerűleg akarták megőrizni az életmódjuk fenntartását, és ezt annak jogi keretei megőrzésével látták a leginkább biztosítottoknak. A 18. században azonban a határokat védő, személyben nemes székely társadalom már végképpen tarthatatlan eszme volt (már jóval előtte is, de akkor csak egymást gyilkolták a viták mentén, és az uralkodó érdek előbb nem kívánta a fő privilégiumok eltörlését). A kálvinista magyarság 17. században felépített egyházi, iskolai, művelődési és tudományos intézményi rendszere, sok sérülése és vesztesége ellenére is modernnek volt mondható. Ám egyes elemeiben (kollégiumok száma) talán túlméretezett. A központi hatalom ezt a jól működő rendszert nem kívánta érintetlenül hagyni, hiszen az ezekből kikerülők számára a „modernség” sok tekintetben más volt, mint amit ők szerettek volna.

Minden hatalom tudja, hogy ha el akar tüntetni egy csoportot, vagy csak meg akarja azt változtatni, akkor először el kell érni, hogy az értelmiség (lelképásztor, tanító, tanár, orvos, fiskális) elhagyja ezt a csoportot. Vagy gondoskodni kell arról, hogy ez a társadalmi réteg ne termelődjön újjá. Indok mindig van egy iskolai reformra főleg, ha azt „modernizáció”-nak tudjuk feltüntetni. A 18. századi Erdélyben egy ilyen lépés volt a Habsburg udvar részéről a kálvinista értelmiség létszámának adminisztratív korlátozása. A közösség mindig bezárkózással válaszol az ilyen kísérletekre. Ezt is lehet aztán „maradiság”-nak beállítani.

Számomra kérdés marad az, hogy ebben a helyzetben az akkor élők miként tudatosítottak hasonló gondolatokat magukban. Hogyan alakult ki az az erkölcsiség, amely a közösség iránti áldozat vállalását magától értetődőnek tekintette egy akkori ifjú. (Ugye ez a kérdés ma, a 21. század elején másként vetődik fel, de teljes mértékben aktuális.) Hogyan képezték magukat? Kizárt dolog, hogy ők nem „modernek” akartak volna lenni. Milyen eszményeket hordoztak magukban, amelyeket ők maguk ilyennek tartottak?

Bod Péter generációja számára a modernség a hagyományban gyökeredzett. Ez azért állítható, mert a magyar művelődési eszmények változásait történetileg követve, csupán az

elmúlt évtizedekben vethető fel az – ebben sajnos követjük a talaján veszített nyugat-európai értelmiség nagy részét –, hogy a múlt az visszahúzó erő, amelyből előítéleteink táplálkoznak, és minden megkötő jelenség is. A reformáció nem forradalom volt, hanem szerves folytatása egy több évszázados változtatni akarási szándéknak. A személyes vallásosság és a tudott hit, no meg a humanista gondolkodás racionalizmusának harmonikus együttése. Amilyen a reformált katolicizmus is lett. A változások mindig a teljes hagyomány újraolvasásával, újraértelmezésével kezdődött, vagyis nem a félresöpprésükkel. Erdély – de egész Közép-Európa – számára a tragédia az volt, hogy a 17. század végére egy olyan hatalmi, történelmi helyzet alakult ki, amikor az itteni értelmiség az „újrágondolás” eredményeivel már nem tudott naprakészen megismerkedni. Vagy csak sporadikusan egy-egy nagyobb személyiség által. Ez a késés a mindenben való megkésettséget és a torzók alkotásának a sorát eredményezte: a modern döntéshozó a „modern”-t akarta támogatni, amit a nyugati minta alapján tartott modernnek. Az eredmény ebben a régióban a folyamatosság hiánya lett. A társadalomban, a gondolkodásban, a művelődési eszményekben pedig, ahogy a természetben, nincsenek ugrások.

Bod Péter el tudott jutni azokba az európai központokba, amelyeknek „adatott hatalom” megmondani, hogy mi a modern. Ő maga is sok mindent fontosnak tartott ezek közül. Céljait, már azok kitűzésének lehetőségét is azoktól a döntéshozóktól kapta, akik felelősségtudattal álltak egy olyan ország és olyan egyház vezetőiként, amelyek igazi, szabad döntéseket soha nem engedtek meg. Mindig kompromisszumos döntéseket kellett hozniuk, igen, az is igaz, hogy saját hatalmi (kishatalmi) érdekeik is fontos szempontot jelentettek számukra. De több olyan ifjúnak adtak lehetőséget, mint amilyen Bod Péter volt.

És itt következhet a Bod-életmű áttekintése. Ezt ugyan elhagyhatom, hiszen a kötet, amelyhez most előszót írok, erről szól. Leidenből, Olthévízre hazajönni, azt hiszem, ma is nagy lelkierőt kívánna. Gondolom, a 18. században a különbség nagyobb volt a két világ közt. Magyarigen sem volt éppen összehasonlítható a németalföldi várossal. Tudjuk, az iskolai (tanári) pálya is nyitva állt előtte, ő azonban lelkipásztorként akart szolgálni. Közelebb állt így azokhoz, akiket szolgált, mondandója pedig – szentbeszédei megszerkesztettsége, didakszisa mutatja – többekhez is eljuthattak szószékről, mint a tanári asztal mellől. Történész is volt, egyházának adminisztrátoraként tudta, hogy az intézményeken áll vagy bukik egy-egy nép sorsa. És azon, hogy írástudói mennyire gondoskodnak emlékezete fenntartásáról. A modernség a nyugatibb Európában magába foglalta az emlékezet-intézmények rendszerét is: levéltárak, könyvtárak, már múzeumok is, aztán könyvkiadás, lexikonok, egy-egy nagyobb életmű rendszerező összkiadása, élő folyóiratok, helyettesítve a tudósok levelezését (mindenki levelez mindenkivel egy folyóiratot írva, olvasva). Bod Péter tudta, hogy mindezek csírái jelen vannak Erdélyben is, no de a dimenzió egészen más. Az európai műveltség élményének alapvető része az, hogy meglátta: az anyanyelvi művelődés és tudomány a jövő. A „köz” felemelése nem megy sem latinul, sem a hatalom által felajánlott német nyelven. Ki-ki a saját nyelvén: magyarok magyarul, románok románul, németek pedig németül. Vannak népek, akiknek életrajzi lexikonja sok kötetes, és van, akiknél csak egy kis kötet, de az az ő nyelvükön állít emléket azoknak, akiknek a nyelv fennmaradását is köszönhetik.

A fejedelmi város tőszomszédságában élve Bod Péter tudta, hogy a románok már sokkal többen vannak annál, hogy őket más vallásúvá – számára nyilván az lett volna a legjobb (mint Tordasi Mihálynak a 16. században), ha kálvinistává – tehetnék. Tudta, hogy ezt tudta már I. Rákóczi György is meg a neje, Lorántffy Zsuzsanna, vagyis azt, hogy iskolák kel-
lenek nekik és román nyelvű irodalom. (Tordán nem azért hagyták ki a románokat a nem-
zetek sorából, mert nem voltak toleránsak, hanem mert románok nem, vagy csak kevesen
voltak.) A románok története sem önmagában véve érdekelte őt. A történetükön keresztül
vélte jobban megismerhetőnek a jelenüket is. A történelem is a hagyomány része, ennek
ismerete nélkül nem lehet modernné tenni semmit és senkit.

Bod Péter is olyan, mint bármelyik nagy személyiség a művelődés történetében. Ha kö-
zelebb lépünk hozzájuk, gondolataikhoz, megismerjük műveiket, mindig találunk bennük
olyan ismereteket, amelyről azt hittük, ez valami új dolog, modern gondolat, amelyet mi talál-
tunk ki. Magam azt hiszem, nagyon kevés az, amit a 21. században talált fel az emberiség.
Legfeljebb kényelmesebb nem megismerni másokat. Azt hisszük elég, ha a magunk gondo-
latait van erőnk – és ami jobb: hatalmunk – újként felmutatni. Bod Péter számára egy ilyen
felvetés elképzelhetetlen lett volna.

Monok István

„Bod Péter (1712–1769) is olyan, mint bármelyik nagy személyiség a művelődés történetében. Ha közelebb lépünk hozzájuk, gondolataikhoz, megismerjük műveiket, mindig találunk bennük olyan ismeretet, amelyről azt hittük, ez valami új dolog, modern gondolat, amelyet mi találtunk ki. [...] Bod Péter generációja számára a modernség a hagyományban gyökeredzett.

Ez azért állítható, mert a magyar művelődési eszmények változásait történetileg követve, csupán az elmúlt évtizedekben vethető fel az – ebben sajnos követjük a talaján vesztett nyugat-európai értelmiség nagy részét –, hogy a múlt az visszahúzó erő, amelyből előítéleteink táplálkoznak, és minden megkötő jelenség is. [...] A történelem mindig aktuális. Az egyes történelmi alakok is mindig aktuálisak maradnak. Ahogy egy fiú számára az apa soha sem veszít aktualitásából.”

Monok István

ISBN 973899562-0

9 789738 995628

tortoma
KÖNYVKIADÓ

Gudor Kund Botond

BOD PÉTER (1712–1769), a történetíró

tortoma
KÖNYVKIADÓ

Barót, 2018

TARTALOMJEGYZÉK

Monok István: Szubjektív gondolatok Bod Péter életműve kapcsán	7
I. Bevezetés	11
II. Erdély kultúrája, egyházai és társadalma a késő barokk és korai felvilágosodás korában	19
II. 1. Politika és társadalom a 18. századi Erdélyben	20
II. 2. Az osztrák reformizmus Mária Terézia uralkodása idején. Mária Terézia reformjainak tipológiája.....	33
II. 3. Az Erdélyi Református Egyház a 18. század első harmadában	40
II. 4. Az erdélyi lelkészek társadalmi, gazdasági és vallási helyzete a 18. században	63
III. Bod Péter élete és munkássága.....	75
III. 1. Bod Péter – lelkipásztor és történettudós	75
III. 2. Bod Péter és a nagyenyedi Betlen Gábor Kollégium (1724–1740).....	81
III. 3. Bod Péter és a Leideni Egyetem (1740–1743)	104
III. 3. 1. Németalföld és Erdély kapcsolata a 18. században	107
III. 3. 2. A leideni teológia	119
III. 3. 3. A református teológia és pedagógia a dordrechti zsinat után: a co- ccejánus kartézianizmustól a wolffianizmusig és newtonianizmusig	125
III. 3. 4. A leideni volt magyar hallgatókról szóló adatok rövid feldolgozása	133
III. 3. 5. Bod Péter Leidenben.....	137
III. 4. A hazafelé vezető út – ismét Erdélyben: a fogarasi és olthévízi szolgálat	169
III. 5. Bod Péter magyarigeni mindennapjai	173
III. 6. Művelődés, társadalom, könyvtár és akadémia alapítási törekvések a Gyulafehérvár melletti Erdély-Hegyalja 18. századi történetében	187
IV. Általános és egyéni vonások Bod Péter történetírásában.....	195
IV. 1. Bevezetés a 18. század első felének európai történetírásába	195
IV. 2. Bod Péter szerepe és helye az 1710–1770 közötti magyar történetírásban.....	199
IV. 3. Bod Péter történetírásának kapcsolata az erdélyi szász és román történetírással.....	216
IV. 4. A barokktól a felvilágosodásig: Bod Péter és a korai felvilágosodás történelmi narratívái	231
IV. 5. Egyéni és általános Bod Péter történelmi szemléletmódjában.....	242
V. A korai felvilágosodás Bod Péter műveiben: kontextus, narratíva és szemantika	249
V.1. Bod Péter történetírásának kontextusa	249
V. 2. Bod Péter történetírása	259
V. 2. 1. Kritikai bevezetés Bod Péter történetírásába.....	260

V. 2. 2. Bod történeti jellegű írásai.....	264
V. 2. 3. Történet-filozófiai és teológiai narratíva Bod Péter műveiben	352
V. 2. 4. Bod jogtudományi munkássága	373
V. 2. 5. Bod Péter és a történelmi segédtudományok: epigráfia, kartográfia és éremtan	379
V. 3. Bod Péter és a korai felvilágosodás szemantikája.....	397
VI. Bod Péter történetírói munkásságának dimenziói	404
VI. 1. Narratíva Bod Péter történetírásában: a teológia és történelem vonzásában.....	404
VI. 2. Történetírói szemléletmód és történetírói módszer Bod Péter műveiben	407
VI. 2. 1. A történelem helye és szerepe Bod Péter életművében.....	408
VI. 2. 2. Történetírói modellek	414
VI. 2. 3. Bod kutatási módszere	423
VI. 2. 4. Bod történetírásának tipológiája.....	435
VI. 3. A történelmi polémiától a kritikai értékelésig	447
VII. Záró következtetések	449
VIII. Mellékletek	466
IX. Könyvészet	478
X. Hely- és névjegyzék	505